

*Світлана Андрєєва**

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
СЕРЕДИНИ XVIII СТОЛІТТЯ У ФОНДІ СЕКРЕТНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ
ВІЙСЬКОВОЇ КОЛЕГІЇ (РОСІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ВІЙСЬКОВО-
ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ (МОСКВА, РФ), ФОНД № 20)**

Дана історико-джерелознавча студія присвячена аналізу та актуалізації кола джерел до історії Південної України середини XVIII ст. з фонду Секретної експедиції Військової колегії (Російський державний військово-історичний архів, м. Москва). Розглянуто особливості їх фондоутворення та документообігу, видову класифікацію та інформативні можливості для вивчення історії Війська Запорозького Низового та інших козацьких формувань, ногайців Північного Причорномор'я та Кубані, Кримського ханства тощо.

Ключові слова: історичне джерело, Південна Україна, Військова колегія, запорожці, ногайці, розвідка.

Вагомою складовою джерельної бази до вивчення історії інкорпорованої до складу Російської та Османської імперій Південної України XVIII ст., переважно подій російсько-турецьких війн, історії козацьких та інших іррегулярних формувань, а також ногайських орд Північного Причорномор'я та Кримського ханства є фонди Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА) (*Российский государственный военно-исторический архив – РГВИА* (Москва, Российская Федерация)).

Сьогодні поряд із оновленням ідеологічного підґрунтя та новими дослідницькими завданнями залишається одним з напрямів розвитку історичної науки едиційна археографія. Перспективу розширення джерельної бази для дослідження історії Південної України подає фонд № 20 РДВІА, фондоутворювачем якого є Військова (Секретна) експедиція Військової колегії, одного з центральних відомств Російської імперії. Це архівне зібрання та його інформативні можливості для вивчення окремих аспектів історії запорозького

* Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

козацтва вже були у фокусі уваги вітчизняних науковців [3; 9, с. 227-231 та ін.]. Метою даної історико-джерелознавчої студії та публікації окремих документів, що відкриті в Секретній експедиції, є аналіз та актуалізація кола джерел до історії політичних утворень та етнічних спільнот на території Південної України, перш за все Запорозької Нової Січі (1734–1775 рр.).

Як структурний підрозділ Військової колегії Секретна експедиція виникла у 1763 р. з Секретного повіття (рос. «секретное повытье»), що відображає потреби подальшої розбудови центрального апарату колегії у створенні аналітичного відділу (експедиції), який би спеціалізовано займався збиранням розвідувальних даних про потенційних противників. Це військова розвідка, яка виконувала оперативні завдання. Почасти йдеться і про воєнну розвідку, яка працювала у взаємодії з Колегією іноземних справ (далі – КІС), центральним зовнішньополітичним органом Російської імперії. До того ж, КІС мала свою розвідувальну агентуру та інформаторів як на прикордонні, так і за кордоном, в її розпорядженні був арсенал дипломатичного представництва за межами імперії.

За описами № 1 (1/47) (друкована [11]) та № 2 (додаткова) фонд № 20 містить 1605 справу, більшість з яких має близько 1000 аркушів і охоплює документи 1720–1788 рр. Оскільки основним потенційним та реальним противником і державою, яка мала найдовший спільний кордон з Російської імперією протягом тривалого часу була Османська імперія, то саме підвладні їй території, а також прикордонна смуга стали основними об'єктами діяльності Секретної експедиції. Найбільша активність експедиції спостерігалася напередодні та під час російсько-турецьких війн.

За описом № 1, зібрані у фонді документи містять різнобічну інформацію, мають різне походження і різну видову належність. Переважно це звіти розвідників та прикордонних російських військових начальників про переміщення турецьких військ, кочовиків на прикордонні та їх набіги на російську територію, політичні події в ногайських ордах і Кримському ханстві,

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

прикордонні непорозуміння донських та запорозьких козаків з ногайцями Північного Причорномор'я та Кубані, розвиток господарських зв'язків між ними, поширення чуми та інших хвороб, розшук російських полонених, організація прикордонної, карантинної та митної служби, справи про зрадників та перебіжчиків тощо.

Окремо можна виділити групу документації колезького походження: екстракти з рапортів Військової колегії з певного напрямку роботи, які слугували для внутрішнього використання; протоколи засідань Секретної експедиції, на яких обговорювалися результати військової розвідки за визначений час чи з певної проблеми і формувалися пропозиції щодо їх вирішення; розпорядження Військової колегії відповідним нижчим інстанціям; рапорти до Сенату та промеморії у КІС.

Інтерес представляє листування представників російського військового командування, військових отаманів Війська Донського, кошових Війська Запорозького Низового з прикордонними турецькими, кримськими сановниками, ногайськими сераскерами в основному з приводу вирішення прикордонних непорозумінь.

Більшість документів відбилосся в фонді у вигляді копій, адже оригінали найважливішої секретної розвідувальної інформації та оригінали листування з іноземними сановниками та інституціями передавалися Військовою колегією в Сенат та КІС. Від 1725 р. такий порядок руху документів введено і щодо листування представників російського військового командування з запорожцями [12, с. 456–458], який зберігався до їх повернення в російську протекцію та завершення війни з Османською імперією у 1739 р. Водночас зазначимо, що саме копіювання допомогло уникнути розпорошення по різних інстанціям документів Секретної експедиції Військової колегії і забезпечило цілісність фонду № 20 РДВІА.

Оригінали окремих документів з історії запорозького козацтва XVIII ст., походженням з Військової колегії, що відклалися в КІС, у свій час були введені

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

в науковий обіг Д. І. Яворницьким [30–31]. Зараз вони розпорошені в фондах Публічної експедиції КІС – фонд № 124 «Малоросійські справи» та фонд № 123 «Кримські справи» Архіву зовнішньої політики Російської імперії (АЗПРІ) (*Архив внешней политики Российской империи* – АВПРИ (Москва, Российская Федерация), який з 1992 р. перебуває в складі Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ РФ).

Опис № 2 фонду № 20 РДВІА охоплює нормативні документи, що регулювали діяльність Секретної експедиції (переважно оригінали) – секретні Накази Сенату Військовій колегії, імператорські Накази безпосередньо Секретній експедиції та реєстри до них, а також секретні протоколи засідань Військової колегії (в 44 книгах) тощо.

Інформативні можливості фонду Секретної експедиції РДВІА для вивчення історії Південної України середини XVIII ст. надалі розглянуто за кількома тематичними блоками.

Інтерес представляють матеріали щодо перебування запорожців під владою кримського хана та їх намагань повернутися в російську протекцію у 1725–1730 рр. [15–16]. Вони становлять цілісний комплекс джерел і показують в динаміці договірний процес підготовки переходу запорожців в російську протекцію і внесок в цю справу саме Військової колегії та особисто генерал-фельдмаршала князя М. М. Голіцина, командувача російськими військами на Україні 1723–1728 рр., а з 1728 р. і до своєї смерті у 1730 р. – президента Військової колегії. Зазначимо, що у чисельних проханнях запорожців повернутися в російську протекцію все частіше зустрічається вимога крім «изусных увествований» отримати «рукописание» – письмову гарантію повернення своїх вольностей [16, арк. 105-106].

Архівні зібрання РДВІА містять значні джерельні комплекси, сформовані під час війни за польський спадок 1733–1735 рр. та російсько-турецької війни 1735–1739 рр., в яких зафіксовано перебіг військових подій та значних

геополітичних змін в регіоні Південної України, що безпосередньо стосувалися Війська Запорозького Низового.

Питання повернення запорожців під зверхність Росії могло бути вирішено тільки вищими органами імперії. Посередницьку роль в цьому відіграла малоросійська адміністрація (під наглядом російського військового командування) та російська військова адміністрація як в Україні (київські губернатори, командуючі військами), так і сама Військова колегія. Контакти з запорожцями були поставлені під пильний нагляд Колегії іноземних справ. Опікувалися цією справою генерал від кавалерії Й.-Б. фон Вейсбах – начальник Української лінії, а потім київський генерал-губернатор (1734–1735 рр.), та фельдмаршал Б. А. фон Мініх – президент Військової Колегії (1732–1741 рр.), які розуміли значення запорожців в охороні кордонів та війні з Туреччиною.

У липні 1734 р. запорозька делегація мала аудієнцію з імператрицею у Петербурзі і отримала усне запевнення про «протекцію» [31, с. 443]. 2 вересня 1734 р. в Білій Церкві, де на той час перебував Вейсбах, 153 запорожця-делегати принесли присягу на вірність імперії [31, с. 444]. На початку 1735 р. від запорожців було надіслано спеціальних депутатів у місто Лубни для підписання умов, на основі яких Військо переходило в російське підданство [31, с. 444].

Надалі договірний процес гальмує російсько-турецька війна 1735–1739 рр., активні учасники якої запорожці, зазнали значних втрат від воєнних дій, несприятливих погодних умов і чуми [28, с. 116-148 та ін.]. Запорожці завжди були впевнені в договірному принципі свого переходу в російську протекцію, але підтвердити його документально не могли. Якщо і був у запорожців примірник ймовірного договору, він зник у вирі потрясінь і постійних переміщень Коша. Склалася «парадоксальна ситуація», запорожці формально перебували під началом Мініха і повинні були підпорядковуватися Військовій колегії, як й інші іррегулярні військові формування, але реально їх не було введено до штату [9, с. 68-69].

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

Існування або відсутність підписаного тексту договору, а також невизначеність умов переходу та статусу Запорожжя під російською протекцією, надалі становить політико-правову проблему у відносинах Коша з імперією, породжує безлад та паралелізм в роботі різних владних структур і врешті стає одним із аргументів в справі ліквідації Нової Запорозької Січі 1775 р. [9, с. 67-79; 13 та ін.]. Відсутність чітких домовленостей запорожців з Росією 1733–1739 рр. ілюструється тим, що вже за кілька років столичні урядовці не знали, на яких підставах свого часу було прийнято запорожців в російську протекцію. 1742 р. запорожців передано з Військової колегії до КІС. Остання інстанція повідомляла, що у неї документів про умови повернення запорожців немає, але припускала їх існування серед реляцій Вейсбаха та Мініха [30, с. 1714-1715].

Проведена нами пошукова робота в фондах Публічної експедиції КІС підтверджує відсутність таких документів. Немає їх в РДВІА в особистому фонді Б.-А. фон Мініха [21], а матеріали Б. А. фон Вейсбаха 1733–1735 рр. у фонді Секретної експедиції Військової колегії (а саме окремі документи справи № 45) за описом 1890 р. фіксуються як відсутні [11]. Перспектива знайти підтвердження існування запорозько-російської угоди є, орієнтиром пошуку можуть стати фонди Секретної експедиції КІС.

Йдеться перш за все про матеріали Немирівського конгресу 1737 р., невдалої спроби укладання російсько-турецького миру, адже відоме припущення, що запорозьку делегацію викликали в Немирів [26]. Нагадаємо, що в російсько-турецьких договорах 1711–1713 рр. статус Запорожжя визначався окремо. Вперше як об'єкт міжнародного права стараннями російської дипломатії Запорожжя зникає в Белградському трактаті 1739 р., але за іншої міжнародної ситуації і впливах французької дипломатії в ході роботи Немирівського конгресу, могло обговорюватися і питання статусу Запорожжя. На нашу думку, серед протоколів засідань конгресу та офіційного листування російських дипломатичних представників при Порті, віце-канцлера графа Г.-

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

Й. Остермана, Б.-Х. фон Мініха, Й. Б. фон Вейсбаха і посередника на конгресі посла Франції в Константинополі маркіза Л. С. де Вільньова (1728–1741 рр.) може міститися інформація про умови прийняття запорожцями російської протекції (Фонди АЗПІ № 89 «Зносини Росії з Туреччиною» та № 90 «Константинопольська місія») [4, с. 9-10].

Терени Південної України були в центрі уваги Військової колегії з огляду на своє військово-стратегічне значення. Секретна експедиція Військової колегії відслідковувала зміни у воєнно-оперативній обстановці на османських кордонах в цілому, збирала інформацію від багатьох джерел – київських, астраханських, кизлярських генерал-губернаторів та інших російських воєначальників, Війська Донського, Війська Запорозького Низового та інформації з КІС. Остання отримувала розвідувальні дані безпосередньо від резидентів в Константинополі та російського консула в Криму (1763–1765 рр.). Тому узагальнюючі рекомендації Військової колегії та отримувала відомості з КІС. щодо підготовки до можливої війни з Османською імперією не завжди співпадали з даними запорозької розвідки і навпаки, що не сприяло стабільності в господарській діяльності та прикордонних взаєминах запорожців із ногайцями та іншими підданими Кримського ханства.

Дуже непокоїли Військову колегію запорозько-кримські прикордонні непорозуміння та внутрішня політика Коша. За справами у запорожців спостерігали і докладно доповідали в Колегію як відкомандировані на Запорожжя в різних справах російські офіцери, так і особи, які випадково перебували на Січі. Наприклад, священнослужителі та прочани, які (невипадково?) обрали цей небезпечний шлях до Святої землі. З 1754 р. КІС відкомандировувала до містечка Микитине, на південний кордон Запорозьких Вольностей, своїх перекладачів, до обов'язків яких входили контроль за листуванням Коша з Кримом та за виїжджаючими до Криму з Січі або через Січ та в зворотньому напрямку, а також спостереження ситуації на прикордонні та збирання розвідувальної інформації [1]. Запорожжя, як особлива

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

прикордонна територія, було просто нашпиговане шпигунами. Запорожці стежили за підданими кримського хана та османського султана, а російське командування і за запорожцями, і за кримськими та османськими підданими. Так, на Микитинському перевозі 1760 р. капітан Я. Сотников від Військової колегії та перекладач від КІС І. Муратов спочатку конкурували, а потім спільними зусиллями здійснили розвідку, але кожен з них окремо рапортував своєму начальству про прикордонні непорозуміння запорожців з ногайцями [20, арк. 268-272] (док. № 7).

Окремий тематичний блок зі справ фонду Секретної експедиції РДВІА, присвячений поширенню гайдамацтва та здобичництва на запорозьких землях, окреслено В. Мільчевим. Наголошено на визначній інформативності судово-слідчої документації з розслідування «гайдамацьких справ» для дослідження соціальної історії запорозького козацтва [9, с. 229].

Фонд Секретної експедиції Військової колегії містить джерела щодо взаємин донських козаків з їх сусідами – запорожцями, ногайцями та Кримським ханством, а також перебування козаків-некрасівців на Кубані. Найбільш відомим є доїзд (звіт) донського козака, розвідника Ф. Кутейникова від 6 серпня 1759 р. про результати розвідувань в ногайських кочовищах на Кубані, де подано відомості про існування і збереження в середовищі некрасівців запорозького елемента ще з часів кримської протекції. Некрасівці висловлювали незадоволення своїм безпосереднім начальником – кубанським сераскером, а саме обмеженням їх самостійності, господарської діяльності та висловлювали бажання перейти під протекцію самого хана; їм було запропоновано оселитися в Криму біля «рибного озера» – Балаклавської бухти (Балик-куле, Баликли) [20, арк. 51-53 зв.] (док. № 3).

Вперше джерело введено в науковий обіг А. О. Скальковським за копією, що відклалася в «Архіві Коша Нової Запорозької Січі» (зараз – фонд № 229 Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, справа № 78, 78 а) [5, с. 53-54]). Спочатку документ використано А. О. Скальковським

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

у невеличкій розвідці 1846 р. в «Журналі Міністерства внутрішніх справ», надалі опубліковано в довільній формі його скорочену версію у «Історії Нової Січі, або останнього Коша Запорозького» [23, с. 227-230; 25, с. 363-365] та «Київській старовині» [24, с. 344-345].

Більшість сучасних фахівців критично ставиться до археографічного доробку А. Скальковського [6; 8; 10; 27; 29 та ін.]. Дійсно, в авторський виклад, що ведеться у майже літописній формі, вмонтовані документи, або витяги з них. Під час звірки з оригінальним архівним комплексом можна переконатися, що А. Скальковський почасти не тільки міг тенденційно добирати і компанувати джерела, а й спрощував їх, адаптував текст до стилістики і орфографії свого часу, робив скорочення без належних зауважень. Використання та публікація матеріалів з «Архіву Коша» А. Скальковським здійснювалася аматорським способом, без дотримання вимог джерелознавчого аналізу та археографічної обробки, що вже утвердилися у фаховому середовищі в другій половині XIX століття.

Водночас спостерігаємо інтерес сучасних дослідників до означеного доїзду Ф. Кутейникова як історичного джерела [2; 14, с. 65; 22 та ін.]. Відкриваються можливості для співставлення його з іншими джерельними комплексами, введеними в науковий обіг останнім часом. Так, інформація про справи і плани некрасівців відсутня в доїзді іншого донського козака, розвідника С. Анастасова, який перебував на Кубані за місяць після Ф. Кутейникова [7, с. 304–305]. З огляду на означені вади публікації А. Скальковського вважаємо за корисне запропонувати нове археографічне видання, здійснене з оригіналу доїзду Ф. Кутейникова з фонду Секретної експедиції Військової колегії.

Сподіваюся, що огляд інформативних можливостей фонду № 20 РДВІА розширить наші знання з історії Південної України та Запорозької Нової Січі середини XVIII ст. Опубліковані окремі дев'ять документів різної видової належності дають уявлення про особливості фондоутворення та

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

комплектування документації Військової колегії [17–20]. Найбільш ранній з опублікованих документів датується 1744 р., найбільш пізній – 1761 р.

Матеріали в даній публікації мають номінально-хронологічне розміщення. До кожного з документів додано порядковий номер та складено заголовки. До легенди, яку подано наприкінці кожного документу, включено назву архіву та номери фонду, опису, справи, аркушів.

Закінчення аркушів позначено двома косими рисками в середині чи наприкінці тексту, після яких проставлено квадратні дужки з порядковими номерами наступних аркушів (із зазначенням зворотів).

Публікацію тексту документів здійснено популярним методом мовою оригіналу зі збереженням орфографії та стилістичних особливостей. Збережено знаки пунктуації та композиційне членування тексту документів. Явні описки виправлено. Тверді знаки наприкінці слів опущено. Застарілі кириличні літери замінено на сучасні відповідники. Титла не розкрито. Виносні літери розшифровано, внесено у рядок і нічим не виділено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева С. С. Діяльність перекладачів Колегії іноземних справ Російської імперії на південних кордонах Запорозьких Вольностей в часи Нової Січі / С. С. Андреева // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) : [зб. наук. праць / ред. В. Смолій та ін.]. – Вип. 9–10. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2010. – С. 227–238.

2. Андреева С. С. До питання про перебування козаків-некрасівців під владою Кримського ханства / С. С. Андреева // Козацька спадщина : Альманах Нікопольського відділення Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАНУ : [зб. наук. праць / ред. В. В. Грибовський та ін.]. – Вип. 2.– Нікополь-Дніпропетровськ : Пороги, 2005.– С. 81–84.

3. Андреева С. С. Матеріали до історії Нової Запорозької Січі з фонду Секретної експедиції Військової колегії (Ф. 20 РДВІА) / С. С. Андреева //

С. Андрєєва. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

Матеріали науково-практичного семінару [Актуальні проблеми та перспективи дослідження історії козацтва] (Запоріжжя, 1–2 квітня 2005 р.) / Науково-дослідний інститут козацтва Інституту історії України НАНУ. – Запоріжжя : Вид. ВАТ «Мотор-Січ», 2005. – С. 43–46.

4. Андрєєва С. С. Матеріали з історії Південної України XVIII ст. у фондах Архіву зовнішньої політики Російської імперії / С. С. Андрєєва // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету : Південна Україна XVIII–XIX століття : [зб. наук. праць / ред. А. В. Бойко та ін.] / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. – Вип. 7. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2003. – С. 7–12 [передмова] ; С. 13–34 [публікація документів].

5. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Опис справ. 1713–1776. Вид. 2-ге, доповнене і виправлене / Упорядники Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко ; ред. О. М. Апанович та ін. – К. : Наукова думка, 1994. – 232 с.

6. Бойко А. В. Питання достовірності археографічної спадщини А. О. Скальковського / А. В. Бойко // Південний архів. Історичні науки : [зб. наук. праць / ред. В. М. Дарієнко та ін.]. – Вип. II. – Херсон : Айлант, 1999. – С. 174–183.

7. Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники : В. Мільчев, О. Посулько / Передмови : С. Гаврилович, С. Лалич, В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. – Т. 7. – Запоріжжя : Поліграфічна дільниця ЗНТН, 2005. – 442 с.

8. Ковальчук О. Роль і місце актової документації в дослідженні історії Нової Січі Запорозької А. Скальковським : джерелознавчий та археографічний аспект / О. Ковальчук // Сіверянський літопис. – 2014. – № 5. – С. 309–314.

9. Мільчев В. И. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII–XVIII століття : джерелознавчий аналіз / В. И. Мільчев. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – 369 с., іл.

10. Новікова Л. В. Аполлон Скальковський / Л. В. Новікова, В. М. Хмарський // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2003. – Вип. 12. – С. 52–73.

11. Опись делам секретного повѣстья московского отделения общаго архива главного штаба (47 опись) / Документы проверены поручиком 1-го Пехотного Невского полка Ильенко. Под редакцией и с предисловием генерального штаба полковника Мисловскаго. – М. : Тип. Штаба Московского военного округа, 1890. – 192 с. + приложения 10 с.

12. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. – Т. VII : 1723–1727. – СПб. : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Ея Императорскаго Величества Канцелярии, 1830. – № 4700 : Апреля 22. Инструкция генерал-майору Чернышеву. Об управлении Азовской губернией. – С. 456–457.

13. Полонська-Василенко Н. З історії останніх часів Запоріжжя (Остання боротьба Запоріжжя за його «вольності») / Н. Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина / Н. Полонська-Василенко : В 2-х томах. – Т. I. – Мюнхен, 1965. – С. 45–106.

14. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае : формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / А. А. Пригарин. – Одесса-Измаил-Москва : «СМИЛ» «Археодоксия», 2010. – 528 с.

15. Російський державний військово-історичний архів (м. Москва, РФ) (далі – РДВІА). – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 16 : Книга о крымских и запорожских известиях 1724–1725. Сообщения генерала князя М. Голицина.

16. РДВІА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 25 : О турецьких и крымских обращениях 1727–1730.

17. РДВІА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 254 : Меры на случай вторжения крымских татар. 1745 г.

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

18. РДВІА. – Ф. 20.– Оп. 1. – Спр. 509 : Сообщения гр. Салтыкова о содержащимся в Запорожской Сече крымском татарине. 1756 г.

19. РДВІА. – Ф. 20.– Оп. 1. – Спр. 679 : Командирование на турецкую границу инженерного офицера для определения границ. 1761 г.

20. РДВІА. – Ф. 20.– Оп. 1. – Спр. 1165 : Указы Сената и переписка о намерениях крымского хана напасть на запорожцев и Новую Сербию. Обращения крымского хана. 1756–1760 гг.

21. РДВІА.– Ф. 47 : Миних Б. А. – Оп. 1.

22. Сень Д. В. Казачество Дона и Северо-Западного Кавказа в отношениях с мусульманскими государствами Причерноморья (вторая половина XVII – начало XIX в. : дис. ... доктора ист. наук : спец. 07.00.02. «Отечественная история» / Сень Дмитрий Владимирович. – Ростов на Дону, 2009. – 520 с.

23. Скальковский А. А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого Архива / А. А. Скальковский : В 3 –х частях / Изд. 3-е. – Ч. II. – Одесса : Тип. А. Шульца, 1886. – 359 с.

24. Скальковский А. А. Секретная переписка Коша Запорожского (1734–1763) / А. А. Скальковский // Киевская старина. – 1886. –№. 2. – С. 327–349.

25. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський / Передмова і коментарі К. Г. Швидько ; пер. з рос. Т. С. Завгородньої. – Дніпропетровськ : Січ, 1994.– 678 с.

26. [Уляницький В. А.] Немировский конгресс и Вильнев. Приложение 3 к статье : Уляницький В. А. Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII в. // Сборник Московского главного архива Министерства иностранных дел. – Вып. 2. – М., 1881. – С. V.

27. Хмарський В. А. О. Скальковський – археограф / В. Хмарський / НАН України. Інститут української археографії. Відп. Ред. А. Бачинський ; ред. В. Коваленко. – К., 1994. – 32 с. – (Серія «Проблеми едиційної та камеральної

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

археографії : історія, методика». – Вип. 21 : Історія української археографії: Персоналії. – Вип. 3).

28. Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735–1739 та 1768–1774 років / Г. Г. Шпитальов. – Запоріжжя : Премер, 2004. – 240 с.

29. Швидько Г. К. А. О. Скальковський та його «Історія Нової Січі ...» / Г. К. Швидько // Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / Передмова і коментарі К. Г. Швидько ; пер. з рос. Т. С. Завгородньої. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – С. 6–28.

30. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков / Д. И. Эварницкий : В 2-х томах.– Владимир : Тип. Губернского правления, 1903. – Т. 2. – 1073–2107 с.

31. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький : У 3-х томах. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1991. – 556 с.

Данное историко-источниковедческое исследование посвящено анализу и актуализации круга источников по истории Южной Украины середины XVIII в. из фонда Секретной экспедиции Военной коллегии (Российский государственный военно-исторический архив, г. Москва). Рассмотрено особенности их фондообразования, видовую классификацию и информативные возможности для изучения истории Войска Запорожского Низового и других казацких формирований, ногайцев Северного Причерноморья и Кубани, Крымского ханства.

Ключевые слова: исторический источник, Южная Украина, Военная коллегия, запорожцы, ногайцы, Крымское ханство.

This historical article is devoted to the analysis of sources and actualisation of historical sources of Southern Ukraine in the middle of the XVIII century from the Secret fund of Military Colleague expedition (Russian State Military History Archive, Moscow). The article reveals the features of basis-formation and document management, species classification and informative opportunities to explore the history of Zaporozhian Host and other Cossack units, Nogai of Northern Black Sea Area and Kuban, Crimean Khanate and more.

The focus of the study is represented in the extrapolitical aspects of existence of New Zaporizhzhya Sich (1734–1775) and Cossacks' relations with neighbouring ethnic and political formations. Special attention in the article is paid to the contractual process of preparation and transition Cossacks under the Russian

patronage and the role of Military Colleague and some Russian military personalities.

The main focus of the Secret expedition was the exploration in the bordering zone and in some territories, that were belonged to the Ottoman Empire, as Ottoman Empire was the main potential and real opponent of the Russian Empire.

The basic means of sources were secret service and border chiefs reports of Russian military on the movement of Turkish troops, nomads to the bordering territories and their raids on Russian territory, political events in Nogai Horde and Crimean Khanate, border misunderstanding of Cossacks from Don and Zaporizhzhya with Nogais from Northern Black Sea Area and Kuban; and development of economic ties between them, spreading plague and other diseases, the search of Russian prisoners, the organization of bordering, customs and quarantine services; traitors and deserters cases, etc.

Article aims in the attention to identify the exploration information as a historical source. It archaeographical publication of nine different kinds of identity documents was prepared, that gives the conception of Military Colleague documentation equipment. In terms of this article we view the question about the prospects of Archeological scientific publication and materials' matching of a Military Colleague Secret expedition with other source systems to study the history of Southern Ukraine in the middle of the XVIII century.

Keywords: *historical source, southern Ukraine, Military Colleague, Cossacks, Nogai, intelligence service.*

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1744, 14 травня. – Промеморія Колегії іноземних справ у Військову колегію з повідомленням про запобіжні заходи на кордоні з Османською імперією в разі закінчення турецько-перської війни

Из гд Коллегии иностранных дел
вгд военную Коллегию промемория

Сего мая „7го” числа в коллегию иностранных дел извоенной коллегии присланною промемориею сообщено к разсмотрению по приложенным при оной копиям сописки войска донского сордером кооному войску генерал лейтенанта Фонштофеля и сообщением к штофелю генерала леонтьева, оучиненных надону поимевшим из константинополя от резидента вешнякова от „14го” февраля нынешняго году ведомостям о заключении упорты с шахом персиким чрез вавилонского агмет пашу запасного миру, и что порта кдешней стороне учинила было некоторые движения нарядом пашей пограничных и снабдением оных некоторым числом войск, между прочими бывшего всилистрии магомет пашу определила вочаков здвадцатью тысячами пехоты и конницы, А в константинополе решила учинить некоторые морския приуготовления для отправления в черное море подкомандою самого капитан паши подпретекстом строения и починки крепостей ачаковской и кинбурнской и переконской. Что ко осторожности оттого надону велено во всех станицах // [14 зв.] казакам половинному числу квыступлению в поход содержать себя в готовности, и для разъездов на крымской и кубанской стороне учреждены партии, и что по разсуждению военной коллегии надлежит донских козаков, которым половинному числу велено к выступлению и походу быть в готовности оттого приуготовления для того, что от генерала лейтенанта штофеля ордер к войску прислан еще в марте мце и вышеписанные обстоятельства не миновали, и чтоб таким приуготовлением туркам и татарам не подать подозрения, и для рабочей поры уволить, а оставить из них толко для разъездов, то число и в тех местах, как от войска определено, и требовано от коллегии иностранных дел сообщения.

И по справке воной коллегии пореляциям из константинополя обретающагося тамо при порте вышеупомянутого резидента вешнякова о вышеписанном заключении упорты с шахом через вавилонского пашу запасного миру и движениях турецких онаряде пашей свойском кдешней стороне и приуготовлении судов к выходу на черное море писано было от „12го” февраля нынешняго 1744го году, по некоторым ведомостям о мнениях повсей границе от той стороны надлежащей твердой осторожности // [15] хотя из коллегии иностранных дел и генералу леонтьеву указ отправлен был,

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

однакоже чтоб оное учинить безвсякого разглашения секретно отрезоживания пограничных подданных, ктуркам и татарам ивящим каким подвигам притчины неподано было иодалнейшем отатарских подвигах разведывании исследователно отаком наряде половинного числа войска донского нимало неписано а после того изконстантинополя резидент вешняков в реляциях его от „17го“ февраля и от „17го“ марта нынешнего „1744“ году доносил, что порта вышеозначенной заключенной наапробации ее увавилонскаго паши сшахом персидским запасной мир неопробовала, ионой отвергла, иприняла резолюции против шаха войну продолжать, иморския приготовления в малом числе, токмо в двух фрегатах, идвух шнявах, шести галерах, и двадцати канчебасах остались, и капитан пашинской поход в черное море отставлен нивойск присилистрийском паше вочакове более десяти тысяч небудет. Не еден паша как было слух носился быть вбендере избошнии двинутся указу неимеет, впротчемже ему вешнякову отпорты привсех случаях чинятся обнадеживания оненарушимом // [15 зв.] содержания с стороны оной имеющей сроссиею дружбы итрактата, ипотаким обстоятельствам вуволнении донских казаков отвооружения, изколлегии иностранных дел смнением военной коллегии поозначенным воном резонам согласуется, нчтоб таким уволнением войска донского внадлежащих осторожностях излишно неослабело, небезпотребно коному из военной коллегии послать указ чтоб они усебя надону яко впограничном месте, хотя без излишняго утруждения казакам однакож всегда потребную откакого внезапного оттатар [ообращениях которых они отприезжих искрыму икубани лутче ведать могут] иметь неоставляли ионую секретно безовсякого разглашения продолжали, тож надлежит чинить ивпротчих пограничных оттурецкой стороны местах, очем помянутому генералу леонтьеву указами изколлегии иностранных дел подтверждено

Граф Ал. Бестужев-Рюмин

мая в 14го

1744 год //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 254. – Арк. 14-15 зв. Оригинал.

№ 2

1755, 27 лютого – Рапорт генерал-аншефа графа П. С. Салтыкова у Військову колегію з викладенням рапорту коменданта Новосіченського ретраштаменту Федцова щодо боротьби з гайдамаками та повернення з Січі російських втікачів .

По секрету

№123

вгдрственную военную коллегию

отгенерала икавалера графа

салтыкова

репорт

Сего февраля 24го дня находящийся в запорожской сече закоменданта секунд майор федцов, от 4 сего ж февраля присланным комне репортом объявил, что разведано им всечи запорожской. (1.) минувшаго де генваря 21. дня низового запорожского войска кошевой атаман григорий федоров ему майору словесно, объявил чтоде имеетца уних подкараулом крымский татарин, которой де пойман своровскими запорожскими лошадьми. где ипönyне содержится ипоиман де оной вкосах едущими запорожскими козаками для их промыслов. (2) уведомился же де оной майор отобретающагося в запорожской сечи прикалмиусе сотника зарудного: что де оной же кошевой атаман проведаль через нарочнопосланных отнего яко надречкою грамоклеєю находитца гайдамак доста члк идля лутчаго отом уведомлении, предсим отправил несколько атаманов: которымде недожидаясь возвращения оных сегож февраля, 3. Дня сам он кошевой атаман для поиска ипоимки вышеписанных гайдамак снесколкими козаками отправился иктому вдобавок, зсостоящих попути зимовников для лутчаго многлюдства, присей партии запорожских козаков збратъ намерен: сего же февраля 3. Дня находящиеся всече запорожской киевомежигорского монастыря иеромонах Феодорит словесно ему майору объявил. чтоде сего же мца // [1 зв.] „1” числа отпрѣбывающих ина вербовых косах близ гарду гайдамаков разных российских званий беглых людей ста чел прислан вкош войсковой Запорожский доношение, анаоное доношение вместо них руку приложил находящийся вгарду киево межигорского монастыря иеромонах который состоит подведением объявленнаго иеромонаха Феодорита : вкоей написанной как де слышано им от запорожских козаков, что в запорожской сече в церкви покрова пред тем быть опубликован указ сообщавлением срока запребудующего 757. году генваря до :1: дня российские беглые являются самовольно которые безвсякого наказания приняты будут попрежнему нежелиде оное будет то де оные прибывшие всечь явится готовы а от сечи чтобде их отправили ичто куда подлежит; иже доношение просили дабы воуверение войсковой запорожский кошевой атаман иобъявленный иеромонах Феодорит заподпискою их руки кним писменное обязательство прислали; почемуде, как зарукою кошевого так изаево иеромонаха подписью кним и послано сего февраля 2 члка : очем упоминаемой иеромонах Феодорит объявлен прося реченного майора о представлении куда надлежит дабы де в той подписке, егда впредь показанные беглецы явятца неоставя; присемже ониеромонах объявил майору что стоящие де таковыя гайдамацкие сто человек в урочище меловых горках, которые здаваться нехотят идав поиску и поимке оных сего февраля 3. дня войска запорожского кошевой атаман григорий федоров совсеми куренными атаманами иссечи // [2] отправился. ипритом объявил :

в надзирание, подлинноль де они в то место для поиска гайдамак поехали, токмоде, ему из команды ево послать было невозможно : обоных же надзираниях объявил оный майор сотнику Зарудному чтоб он послал от себя

казаков двух или трех на что оной Зарудный объявил что невозможно ибо оные так укрыться не могут : егда же обоном кошевой атаман проведает : тоде будет немалое подозрение, иособливоде оные посланцы отних запорожцев пропасть могут ; приотездеж вту партию ив бытность майора упомянутого кошевой атаман, между разговорами сучтливостью спрашивал ево куда отъезжает начто он ему никакой подлинности инеобъявил, о чем в гдную военную коллегію он репортует : а когда упоминаемому кошевому атаману в сечь возвратится ичто опритчине ево отъезда я майор сверх вышеписанного заведено будет : от посланного от меня к нему ордером неукоснительно репортовать велено, причем иприсланные икомне ноября 6. дня 755. году приуказе гд военной коллегіи одоставлении живущих в польше и литве российских беглых людей для доставления и провождения тамо публикации подлежащие печатный экземпляр отправлен

Петр Салтыков

февраля 27 дня
1756 гд
Харьков //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 509. – Арк. 1-2. Оригинал.

№ 3

1759 р. 6 серпня — Доїзд донського козака Ф. Кутейникова до військового отамана Війська Донського С. Д. Єфремова про результати розвідки на Кубані, з поданням відомостей про внутрішні суперечки у ногайців та бажання козаків-некрасівців переселитися з Кубані до Криму

О секретном деле

Высокородному и высокопочтенному
гдну Войска донского
войсковому атаману
степану даниловичу
казака федора кутейникова

всепокорнейший доезд

минушаго июля 1 дня послан был я отвашего высокородия счетырьмя человеками подприличным предтекстом списьмом ккубанскому сераскеру сеадет-гирей солтану для разведывания о тамошних обращениях, ипоотправлении моем приехал я кпомянутому кубанскому сераскеру посеи стороне кубани вверх поречке аганлы тогож июля 1 числа находящемуся тамо вкочевье салтану анадругой день подопуске подал ему сераскеру вашего

высокородия письмо призасвидетельствовании отвашего высокородия поклону и содержания всиле святопребывающаго мирнаго трактата соседственной дружбы напротив чего ион сераскер благодарил, итакимже образом осодержании соседственной дружбы напоминал, а притом он наслова мои инаписьмо вашего высокородия получил я отнего сераскера такой ответ что онде сприкащика казака степана попова пошлину // [51 зв.] хотя ивзяли ноитож потому что сприезжающих кчеркесскому скубани стоварами купцов втемерниковской таможни немалая пошлина ныне берется итак воожидании отправления пробыл я принем сераскире притой речке аганлы ипоскочевании ево оттул саулами вблизиности ккопылю реке икубани учерной протоки всего сприбытия моего накубань двадцать шесть дней, а потому 1 числа сего августа списмом отнего сераскера отчерной протоки отправлен иприехал кзадонской заставы поддве число сего августа благополучно.

а что я будучи тама воосторожность высочайшаго ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА интереса о кубанских обращениях разведал обономже вашему высокородию впокорности доношу .1е.

прикубанском сераскере напомянутой речке аганлы же ипо скочевании ева оттуда креке кубани кчерной протоки аульных кубанских народов икибиток как я на свои глаза видел находилось на речке аганлы более двух тысяч апричерной протоке неболе как трехсот, иистех отчерной протоки кибиток тот день как // [52] я отправлен то есть 1 числа августа болшая часть распущена для убрания кзимнью времени хлебов исенов, азатем осталось присераскере толко кибиток ссорок коих сераскер при помянутой черной протоке оставя поехал он сам человеках впятидесяти свое жилище, помянутые же аулы имелись при нем сераскире втех местах каких болшим собранием более потому что у него сбывшим уево правления кубанским сераскером крым гирей салтаном также ибагадыр гирей салтаном /: кочующим крым гирей салтаном вверх покубание ибагадыр гирей салтаномже вниз покубани иниже сераскерского кочевья чрез призывание помянутого оног крым гирей салтана под свою руку состоит великое несогласие и закоторую крым гирей салтан и реченной богадыр гирей салтан стоит, акрым гирей притить подруку сераскирскую нежелает зачто более уних как явныя слышно на кубани ивминувшю зиму // [52 зв.] несогласия происходили ипри сераскире саадет-гирее салтане тогда немалое число войска в собрание имелись, ипо вышеписанной оной несклонности сераскира крым гирей салтана нескрытно накубани говорят что принял сераскер саадет гирей саульными своими татарами называемыми китаи аите талпалы кондравцами и кипчаками именуемые для жительства вкрым перейти а тот де переход учинить намерены будущей весной ради чего инарочного отсебя татарина называемого сефера вкрым кхану 31 числа июля сераскер отправил снапоминанием что отподвластных татар своих кпереходу вкрым уже склонил, де¹, притомже отнекрасовских изменнических казаков аособливо

¹ 2е.

отих талмача якова родом малороссиянина переяславского полку перешедшего на кубань некоторыми запорожскими казаками еще в то время как запорожцы подведением крымского хана были; известился и что де и они некрасовцы будующею осенью вкрым потакому на кубани // [53] всегда бываемому несогласию апри том и что от некоторых и кубани мурз взятием у них погребного частые им обиды есть перейти желают, к чему же и от крымского хана им дозволено и по переходе поселятся жить приказано вкрым близ города балыкли, а чтоб им в переходе туды от багадыр гирея солтана как он явно удержать их хвалился какого вреда не было тож послали оные некрасовцы вкрым к хану нарочных старшинов четыре человека для испрошения опрпровождени их до криму на сядет гирея солтана указу., 3е. от калмыцкого хана дондук даши и от дербе тебе владелца также и искабарды посланцов на кубани ныне никого нет,

4е, хан крымский по невестии находится ныне вкрым в бахчисарае и чтоб и кубанской и крымской сторон нападению на российские границы или же на калмыцкие улусы какие замыслы были отом и разведать я // [53 зв.] ниоткого немог

5е, а опасной болезни и от конского и от скотского падежу на кубани состоит благополучно, токож слышно что вкрым в городе кефе опасная болезнь есть и всем моем написал я подприсягою моей должности самую сущую правду в чем и подписуюсь, и подлинному доезду вместо вышеписанного казака федора кутейникова по ево прошению канцелярии войсковой писарь василий ханинов руку приложил

(підпис)

Августа 6 дня

1759 году //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 1165. – Арк. 51-53 зв. Оригинал.

№ 4

1759, 6 серпня — Переклад з листа кубанського сераскера Сеадет-Гирея військовому отаману Війська Донського С. Д. Єфремову про збирання мита на кордоні

1759 года августа „6го” дня

перевод списма татарского присланного от кубанского сераскира Сеадет гирея салтана к гдну войсковому атаману Ефремову в коем по переводу войскового переводчика абдурахмана банчурина написано следующее

между господами в мессианском законе во исусовом народе ныне находящемся в городе черкасском приятелю нашему Гдну войсковому атаману степану дружеское наше писание сие

письмо ваше я здесь получил, а что оным пишете вы якобы овзятых здесь стоваров попова впошлину деньгах двухстах тридцати трех рублей, и требуете оных возвращения, то тех денег толикого числа здесь небрано, а толко изсабору моего товаром впошлину зачтено поучиненному расчоту денег одна тысяча крушов /: то есть сто рублей :/ акогда б я имел расчот опошлине потаможенному тоб гораздо больше причлось, ибо напред сего отсель убывающие увас стоваром наших купцов кроме терезовщины и толмаческого итомалого числа ничего небиралось аныне беретца унаших купцов стоваров пошлина, почему и мы уприезжих сюда российских купцов стоваров их брать приказали и ежели той пошлины снаших купцов увас обираемо небудет, то иунас // [7 зв.] сваших брать не будем же, также ежели взятая пошлина снаших возвращена быть может, то и мы взятую уваших купцов пошлину возвратить должны очем изволте быть известны

При заключении письма пишет кубанский сераскер
Сеадет Герей солтан инаобороте чернильная печать ав
печати написано Сеадет Гирей солтан сын бахты гиреев
Писарь Алексей Гревцов //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 1165. — Арк. 87-87 зв. Оригіл.

№ 5

1759. – Переклад з листа Шахбаз-Гирей султана комендантові фортеці Св. Єлисавети М. А. Муравйову про збереження миру на кордоні, отримане 1 вересня 1759 р.

Копия

перевод старарского письма присланного отногайского шахбаз герей султана кего высокородию господину брегадиру икрепости святой Елизаветы коменданту Матвею артамоновичу Муравьеву

в котором года и числа ненаписано а получено сего 1759 году сентября 1го дня

Ныне находящийся вгороде Елисавете комендиром высокопочтеннейший господин боярин чрез сие приятельские вам объявляется что ныне кнам посланное отвас писание мы исправно получили иписанное выразумели вкотором пишете что от стороны ногайской поимеющимся между нами соседственной дружбе отногайцов невоспоследовало никакова беспокойства очем мы завсегда стараемся инепраздности находимся что постановлено между высочайшими обоими империями блаженно вечной мирной трактат завсегда впочтении и ненарушим был також де и вам надлежит находящихся ввашей стороне козаков вокраца // [94 зв.] ивсячески стараца досамоволства

не допускать что инаши подданные татары вовсякою спокойности находились такожде купечество своей стороны ежели им надобно ипожеланию сосвоими товарами ездить кнам тоже ездили безвсякой опасности ибо мы накрепко нашим подданным приказали чтоб им никакова немилоства нечинили авподтверждение сим нашим писанием уверяем вас :/ о получении сего просим вас приложить старание яко имы ипоступать попостановлению между обоими империями вечно мирного трактату пунктам чтоб обоих сторон верно подданные вовсякой способности были очем всячески надлежит вам стараться

На оригинале вложенное чернильной печати изобразует имя его тако султан шахбаз сын арслан гирей хана //

РДВІА. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 1165. — Арк. 94-94 зв. Копія.

№ 6

1760 – Переклад з листа кримського хана Крим-Гірея генерал-лейтенантові І. Хорвату з вимогою задовольнити претензію дубосарського сераскера за пограбування гусарськими офіцерами на чолі з Анатасієм його підданця Тимофія, отримане 12 січня 1760 р.

Копія спереводу письма турецького присланного открымского крим гирей хана кего превосходительству гдну генерал лейтенанту ивану самойловичу хорвату, писанное 1173 году мца фемадия 12 числа., аполучено сего 1760 гд генваря 12 дня.

Достойно превосходительнейшему в мессианском законе почтенному ныне вмиргороде гдину генералу, нашему дружеленнейшему соседственному приятелю желаю вам всякого благополучия идаокончитца жизнь ваша повсякой благодти ипососедственной нашей дружелюбной приязни чрез сие вам объявляетца, ныне находящиеся ввашей команде изгусар именуемой атанасий суций вор ссемью или восьмью члвеками товарищами своими предсим вшед вграницы внаши, вмаетностях моих унаходящагося подвластью нашею вселе перелитом вдистряхте дубосара близ онаго села подданого моего тимофея, связав пастухов ивзяв ссобою, уименуемого тимофея нашего подданого воровски отогнали две тысячи триста овец, идве лошади, ичетыре вола ивсего коша припасы, ихотя тамошней хатман их догнав просил, чтоб оной скот, иприпасы отдали безсудно, но оного хатмана втом непослушали, апиезжая сооным скотом иприпасами неподалеку отмиргорода постуха отпустили ; ато заграбленное все ссобою взяли и пригнали вваши границы, анас осем грабительстве оной дубоссарский хатман уведомил чтоуподданого нашего находящегося подкомандою ево оной скот иприпасы нагло ограбленные вкаковом // [174 зв.] деле между обеими высочайшими империями всиле заключенного вечномирного трактата ксоюзу весьма

противно ; ивсоседственной приязни каковыя дела чинить неподлежит, итогда потесной нашей соседственной дружбе. чрезсие изъясняя приятелски прошу вас чтоб оной скот иприпасы отобрав отвышеписанных грабителей прислать обратно, дабы верно подданные поправильным поступкам впредь таковыя наглости непретерпевали. ито учинено будет свято иненарушимо впочтение вечномирного трактата икоудовольствию кнашей стороне прислать, очем исие наше писание квам послали, ивполучении безникаково отрицания отпомянутого вора атанасия отбрав наших подданных удовольствовать. ипредсвоих подкомандующих содержать встрахе, чтоб оттаковых дел унять ивечнозаклученному мирному трактату пороку не чинят ипосланного нашего ссим писмом неумедля возвратить сподлинного переводил

Гаврило попович //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп.1. – Спр. 1165. – Арк .174- 174 зв. Копія.

№ 7

1760, лютий – Екстракт з рапортів Військової колегії про події в ногайських ордах, Кримському ханстві та претензіях ногайців до запорожців

в секретном деле

Копии

срепортов гдна генерала
аншефа иковалера стрешнева
иприложении : /

1): Сего февраля в 27 день гдн генерал лейтенант граф Девиер прирепорте своем представил комне сприсланных кнему генерал лейтенанту отнаходящихся приникитской заставе капитана сотникова игдрственной коллегии иностранных дел актуариуса муратова озаграничных обращениях апахе охане крымском репортов копии скоторой ия присем поусмотрении вашему высокопревосходительству таковыеж представляю иотом же отменя в правительствующий сенат ивгдрственную коллегию иностранных дел отрепортовано, акак извышеписанных приложенных присем копей значится что прихане крымском имеется всобрании войска прибывшаго скрымскими иногайскими мурзами додвадцати пяти или дотридцати тысяч икакое намерение он хан стем войском имеет неизвестно, то дабы всилу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА указов приздешних границах отнечаянного неприятелского нападения наикрепчайше изело строго предосторожность наблюдаема была отменя подкомандующему генералитету предложено февраля 28 дня 1760 году и подлинно подписано : /

Петр Стрешнев //

[268 зв.] 2) срепорта присланного к гдну
генералу лейтенанту графу девиеру
отнаходящагося наникитинской
заставе капитана якова сотникова

Находящейся при никитской заставе гдрственной иностранной коллегии
актуариус илья муратов под секретом мне объявил в бытности де ево всечи для
некоторых надобностей слышал он от прибывающих из урочища рогачика
едичкулавскаго шарша афендия а уведомился он афендий от приезжих
из каушана от хана вих аулы едичкуловские купцов яко ипаныне хан находитца
в каушане и притом де крымским а особливо ногайским мурзам подтверждает
таким образом кои де доброжелатели донего хана теж следовали к нему
в каушаны тои сопредельными им войсками или одних отом подтверждении
не объявля причем де как и крымских так и ногайских мурз неколко кооному
кхану исследовали смалыми адругия хотя и большими к нему прибыли, толко
обратно не отсылали, а из едичкуловских здешних пограничных мурз толко
один арслан бек мурза здвумя братьями поехали к нему хану кои ипаныне тамо
находятся а протчие де едичкуловские пограничных войск мурзы яко араббек
мурза, жабаили мурза, муса мурза, и протчия присвоих аулах находятца ак нему
хану не поехали иныезде имеют при нем при хане в собрании войска
прибывшаго с теми крымскими и ногайскими мурзами // [269] до двадцати пяти
или до тридцати тысяч а для каких притчин то собрание и какое намерение
имеют неизвестно а едисанцы окоих идосего времени вашему
высокографскому сиятельству рапортами моими донесено ипаныне состоит
во слушание и под его претекцию не склоняются истех же де едисанских войск
мурза Девак по налеганию ево ханскому скрылся а куда именно неизвестно, да
сего февраля 5. дня ввечеру уведомился.

я общесонным муратовым от запорожских казаков якобы слышали
отнаходящихся поднепру и близ великого лугу сотарами чебанов бутто
пограничныя едичкуловския нагайцы находятца безжен коиде из детьми тож
исоскотом отсланы в крым заперекоп; причем де некоторые и нагайцы
сказывали якобы они без жен толко де правдаль оное или нет того они
действительно незнают почему слыша такие сумнительства для лутчей
имверности и предосторожности всевысочайшей российской империи
посоветовав я сним муратовым и под видом якобы для покупок послан был
с живущих в никитской слободе запорожского козака строца знающей
татарскаго и турецкаго языков козак дмитрей цыган исним команды моей
малороссийский миргородского полку козак же василей вакуленко коонным
едичкуловским нагайцам кои сего // февраля 6 дня вночи возвратясь
из аднепра объявили что ездили они поречке Белозерке между многими
нагайскими аулами под видом купецким толко де видели они везде ногайцев
жонами из детьми тоже исоскотом кочующих и сумнительства никакова ими
между теми нагайцами непредусмотрено сверх же того окрымских
обращениях тоже иохане занеприезом поздешнему зимнему пути искрыма тож

ис коушана нарочных заподлинно справитца неским впред же вразведовании озаграничных обращениях наиприлежайшее старание иметь буду ичто уведано мною вашему высокографскому сиятельству впокорности моей донесено быть имеет, обономже обовсем отнего муратова вкиевскую губернскую канцелярию репортовано, авместечко богородицкое кгдну майору какуруину изновосеченского ретраштамента ккомендантским делам мною обще сним муратовым знать дано февраля 7 дня 1760 году

в такой же силе иотнаходящагося наникитинской заставе гдрственной коллегии иностранных дел актуариуса или муратова коупомянутому гдну генерал лейтенанту графу Девиеру февраля от 7го числа репортовано : //

[270] 3) Каковы получены мною отгдна генерала лейтенанта графа девиера присланных кнему отнаходящагося приникитской заставе капитана сотникова игдрственной коллегии иностранных дел актуариуса муратова репортов копий оучиненных запорожцами живущим поднепру едичкуловским нагайцам ипротчим тамошним жителям обидах соонных присем таковыеже включаю онечинении таковых озлоблений чтоб подтверждено было сечи запорожской кошевому атаману в малороссийскую генеральную войсковою канцелярию икоупомянутому кошевому атаману писано, вправительствующий сенат ивгдрственную коллегию иностранных дел представлено, февраля 28 дня 1760го году иподлинно подписано /

Петр Стрешнев

4.) срепорта присланного кгдну генералу лейтенанту графу девиеру отнаходящагося наникитинской заставе капитана якова сотникова : /

сего февраля 12го числа передвечером прибывшие кникитинской заставе израсположившихся поднепру поселениям едичкуловских нагайцев два члвк чрез находящагося здесь гдрственной иностранной коллегии актуариуса муратова потурецки говорили апотом ион мне объявил посланыде они отсвоего мурзы мусы списмом написанным отнего мурзы войска запорожского кошевому атаману алексею белицкому котороеде // [270 зв.] для пересылки велено отдать назаставу асамим возвратится обратно иприговорили яко оной мурза прибыл смурзою жебагою ккаменке где никитинской переводчик опозавиде их верстах втрех или четырех стоит несколько мурз иснимиде нагайцов вооруженных более четырех сот человек стем намерением чтоб запоказанные втом писме причиненныя отзапорожцев им многия обиды отыскать свою сатисфакцию которое письмо потаковых им сумнительным речам снадлежащею всиле указов осторожностью принято, аусмотря изоного яко он мурза втом письме пишет нескрытно ноивтом что имеет он свои сатисфакции отыскать стемсобранием анадругой день то есть 13 числа сегож течения упоминаемые мурзы муса ижебога стремя члвк нагайцов невооруженными наоною заставу приезжали, исним переводчиком примне

потурецки апотом он муратов им объявил между протчими разговоры употребляя речи мурза муса мыде пососедству сзапорожцами ирады иметь дружное обхождение нотокмоде заих безстрашные воровства уже снести невозможно ибоде помногократным требованиям чрез нарочно посланных забранного грабежом уних ногайских народов запорожцами рогатого ипротчаго скота появным доказательством воспретить неможем // [271] даивновые нежели воотдалении аулов загоняет скот нонанекоторыя икоши начали нападать илюдей ранить аскотзабирать иприводят де внемалые обиды иразорительные нестерпеливости очемде уже напредставление ево мурзы иотхана крым гирея врезолуцию последовало чтоб затаковые их обиды поступать сними таковымже образом какде иони же запорожцы поступают ипритом он мурза говорил ежели на претензии едичкуловским народом вскоре невозвратятся ионыде запорожцы оттого невоздержутца то де имеем намерение ту свою сатисвакцию отискать исверх того дабыде лучше они оттаких непорядков воздержались все сидящие поднепру на крымской стороне запорожские зимовники выжечь алюдей согнать чтоб никто из запорожцев наих стороне жительства неимел скитавшихся безпашпортов где кто будет пойман казнить смертию на что ему мурзе соуещеванием неодноратно говорено чтоб он таковых непорядков не чинил асвои претензии требовал надлежащим порядком без всякие тревоги почему он мурза получа те увещевания ивозвратился обратно заднепр стем объявлением что он и со оным собранным вооруженным народом имеет возвратиться ксвоим аулам апретензии требовать чрез нарочных сверхже того он мурза мула // [271 зв.] объявил на сихде днях приехали кнему изкаушана подчиненныя ево нагайцы ипоказывали якоде хан иныне находитца вкаушанах и на сих де днях занесклонением ногайцов подсвою протекцию понекоторому случаю обманством поймав ногайцов члвк дошести казнил смертию апротчия де ногайцы ипныне всвоих волностях чтоже касаетца доприказания отнего хана чтоб мурзы кнему явились чтоп попоказанном впрежде отправленном отменя квашему высокографскому сиятельству репорте немалом числе собранном крымского иногайского войска он мурза объявил сходственную стем репортом иобоном обовсем отнего муратова вкиевскую губернскую канцелярию сприобщением того письма иперевода репортовано.

ак гпдину майору какурину иновосеченского ретраштаменту ккамендантским делам иквойску запорожскому вкош мною обще сним муратовым знать дано впредьже озаграничных обращениях что уведано будет вашему высокографскому сиятельству репортом моим донесено быть имеет. февраля 14. дня 1760. году : //

[272] Втакой же силе ивышеписанному гдну генералу лейтенанту графу дивьеру иотнаходящегося наникитинской заставе гдрственной коллегии иностранных дел актуариуса муратова оттого ж 14 февраля репортовано : /

(підпис) //

1760, 19 жовтня – Протокол засідання Військової колегії з приводу діяльності прикордонної Комісії для розгляду взаємних запорозько-кримських претензій

Посекрету

Копия

По Указу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА гдрственной военной коллегии слушав репорта полученного на имя господина генерала фельдмаршала и кавалераа графа Александра Борисовича Бутурлина отгенерала икавалера стрешнева сего октября „14го” дня прикотором сообщена сполученной генерал лейтенантом графом дивиером от находящагося наникитинской заставе капитана сотникова озаграничных обстоятельствах репорта копия, в которой между прочим значит что скрымской стороны отхана крымгирея для разобраня опроисходящих утатар запарожцами претензиях присланы комиссиями капуджи али баша да перекопский каймакан, исними едичкуловских инагайских мурз четыре, дататар разного звания дополутораста человек, коиде состоят лагерем близ никитинского перевоза приречке белозерке, которья соопределенными здешней стороны комиссиями минувшаго сентября „2” дня между собою съезд для единственного свидания имели, толко вдела еще // [397 зв.] не вступали, аонойде хан требует образобрания претензий сообоих сторон иудовольствовании обидимых толко стого времени как он определен ханом даже сего году поавгуст мц, апроисшедших бы припрежних двух ханах претензий невключать, аразбиратцаб толко теми кои произошли прибытности ево ханом иобидимых удовольствоватьбы непременно ; анынеде ежели прежния претензии снынешними совокуплять, вкаком случае какими удобствами споры прекратитца могут нопродолжительная де оттого произойти имеют аеводе ханское требование ижелание овозврате сообоих сторон претензей состоит толко стого времени как выше сего предписано ; агород де перекоп надлежащий порядно починяется, и батореи для постановления болших пушек делаются ; ипритомде как енычарския казармы противу прежних вновые места обширные, тож имогазейны строятца ировде намерен делать внов другой ито старание весма скрайним // [398] поспешением происходит, ккоторой работе крымских иногайских народов немало приумножает : приказами кгосподину генералу икавалеру стрешневу послать указ велеть привсех тамошних местах отнечаянного скрымской стороны наздешния места нападения после преждепосланных указов иметь наикрепчайшую изело строгую предосторожность асверх того чрез надежных людей разведать для чего город перекоп починяется ибатареи для поставления пушек делаются, инетли / : отчего боже сохрани : / здешнею стороною кнарушению мира какого примечания, ичто осе время отвремени происходит будет вколлегию икуда

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

надлежит почасту репортовать . / октября 17 дня 1760 „гд” подлинной подписали тако : кнзь н.трубецкой,
яков фролов-багреев,
семен караулов,
кнзь григорей мешерской,
обер секретарь алексей микишин,
секретарь ларион украинцов . / //

[398 зв.] Посему определению писан указ сприказанием кгенералу аншефу икавалеру стрешневу под № «239» закреплен октября «19» дня тако . /

*яков фролов-багреев
секретарь ларион украинцов
справы канцелярист алексей неелов //*

РДВІА. – Ф. 20. – Оп.1. – Спр. 1165. – Арк. 397-398 зв. Оригінал.

№ 9

1761, 22 липня – Промеморія Колегії іноземних справ у Військову колегію з повідомленням про намір призначити інженера для виявлення запорозьких зимівників на кордоні з Османською імперією

Из гдр коллегии иностранных дел
в государственную военную коллегию
промемория

По многим чрез находящагося вконстантинополе здешняго резидента Обрескова при порте оттоманской представлениям идомаганиям осводе поселенных ханом крымским поднепру татар надругое и от запорожских жилищ отдаленное место ; хотя и согласие было она порта здешней дворе в’том удовольствовать ; но как хан крымский появному ево к здешней стороне недоброжелательству зделанными вновь при порте воопровержение резидентских домагательств представлениями будто на том месте инапред сего нагайские татары жили, и что будто половинное число здешних запорожских козаков и поныне в землях порты жительствоует ея порту побудил натакую резолюцию, что оная намерена к достоверному изследованию ожилищах запорожских ханского хотя иложного внушения, отправить отсебя нарочных и ограницах сведущих людей, требуя дабы и с здешней стороны равномерно способной к тому человек определен, и на границу выслан был ; и как к такому обоих границ осмотру нужда настoit отправить искусно знающаго инженерство штаб или обер офицера, а в киевском гарнизоне способного к тому, которой бы поблизости оттуда мог отправлен быть, //

[1 зв.] как генерал майор и тамошней обер комендант чичерин от 26го

С. Андреева. Джерела з історії Південної України середини XVIII століття у фонді...

минушаго июня доносит, не находится, того ради коллегия иностранных дел сим требует, дабы военная коллегия облаговолит о определении инемедленном отправлении для того на границу инженерного штаб или обер офицера искуснаго изкиевской инженерной команды, буде тамо есть, абуде нет, хотя издругова ближняго к киеву места или по нужде и отсюда как скоро возможно указы послать; а что принадлежащее до инструкции идругих определяемому к сей комиссии офицеру наставлении, отом изколлегии иностранных дел будет писано в киевскую губернскую канцелярию

Гр. Михаил Воронцов

22го июля 1761 году //

РДВИА. – Ф. 20. – Оп.1. – Спр.679. – Арк.1-1 зв. Оригинал.